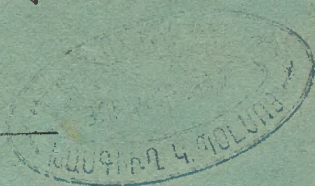

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ

ՏՆՕՐԷՆՈՒԹԵԱՄԲ Զ. Զ. ՊԱՐՈՆԵԱՆԻ

Ա. ՏԱՐԻ 1883 ԱՊՐԻԼ.

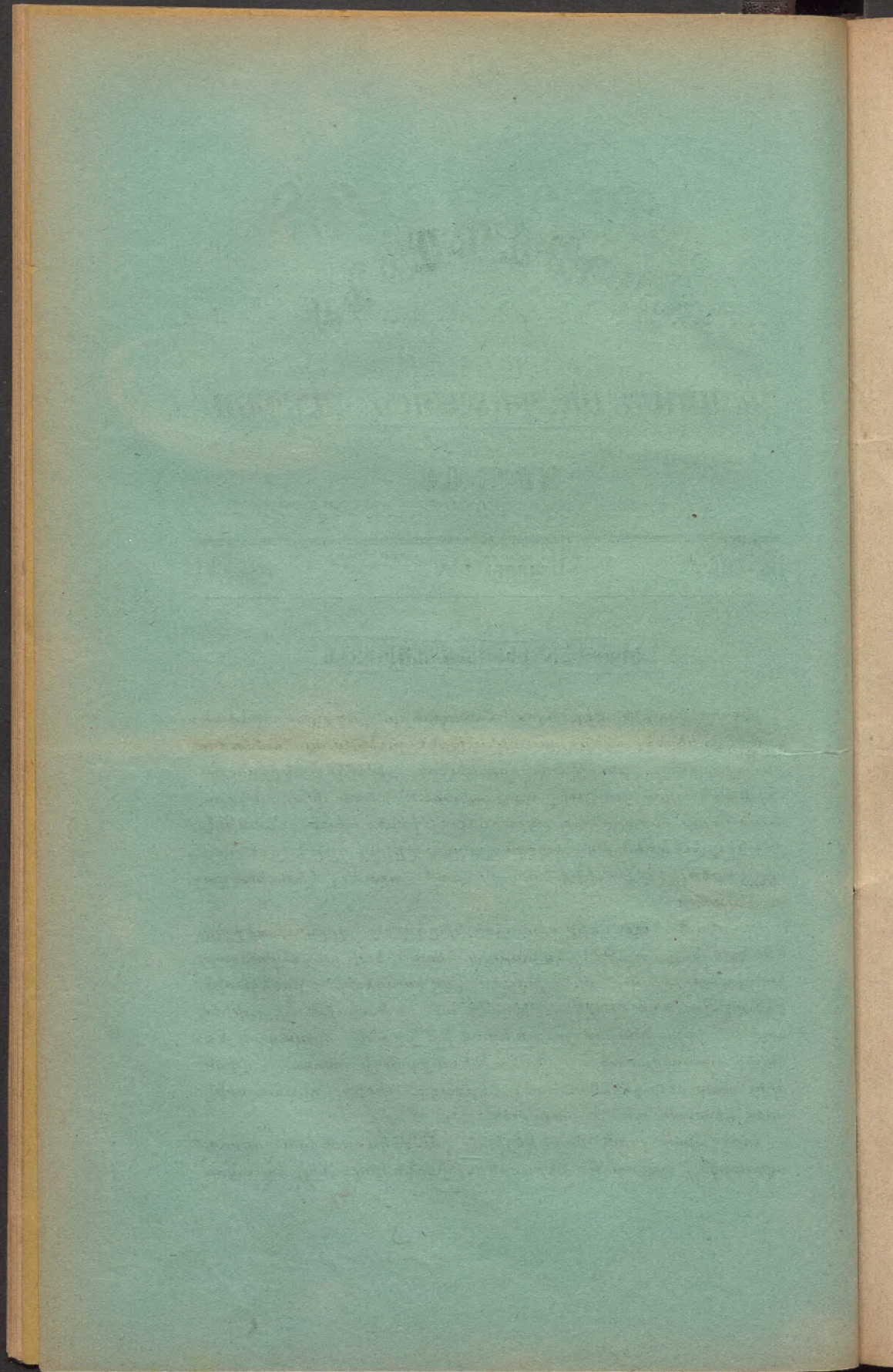
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նիւթ եւ Արեւիկանուրիւն Թ.
Առողջական անկումն Բաղաճակրու-
րէան մեծ կեդրոններուն մէջ Դ. ԲՈՊԷՆՍՈՆ
Առ լուսնակ Ա. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Մաշկիկ եւ իրի ՀՐԱԶԵԱՅ
Իննդարեւորիւն ՏՕԲԹ. Տ. ԲԱԲԱՄԱՃԵԱՆ
Հարսութիւն եւ բնական ինչի ՊԱՆՏԻԿ ՆԵՎՐՈՒՋ (Թրգ. Գաղ.)
Բալէ Ա. Գ. Փ. (Թրգ. Գաղ.)

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1883

ՅՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍԵԱՅ

Ա. Տարի

Ապրիլ 1883.

Թիւ 4

ՆԻԻԹ ԵՒ ՆԻԻԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ինչ որ կարելի չէր բազում հատորներով խալ ըստ արժանւոյն հասկցնել, մենք յաւանութիւն չունիմք այս համառօտ եւ ափ յափոյ գրութեամբ պարզելու. նիւթոյ խնդիրն յաւիտեան պիտի յուզուի եւ յաւիտեան պիտի մնայ խնդիր. մարդկային միտքը իւր գործունէութիւնը պիտի բանեցնէ մինչեւ յաւիտեան եւ արդիւնքը պիտի ըլլայ, ոչ թէ լուծում, այլ կարծիք եւ թուիք, նուազ կամ առաւել հաւանականութեամբ:

Եւ այժմ եթէ մենք այսպիսի խնդրոյ մը վրայ ճառել կը ձեռնարկեմք, ոչ թէ հետաքրքիր մտաց լիուլի յաղուրդ տալ խոստանալով է, որ, ինչպէս կը տեսնուի, յանհնարից է, այլ վասն զի վերջերս մեր մէջ ալ, տիրաւիթ գէպքի մը առթիւ, այս խնդիրը յուզուեցաւ եւ շատ մը այլունդակ եւ մոլար զաւափարաց եւ մեկնութեանց տեղի տուաւ. վասն որոյ անօգուտ չհամարեցանք ներկայիւս փոքր ինչ սատարել որոյ հետամուտն են խելամուել:

Յօրէ անտի յորմէ մարդկայինս իմացականութիւն սկսաւ արտաքին աշխարհի ներգործութիւնն ընդունիլ եւ անոր

վրայ ինքն ալ ներգործապէս ազդել, այսինքն, այն վայրկե-
նէն յորում դիտողութիւն եւ գատողութիւն ծնունդ առին
մարդկային մասաց մէջ եւ մարդս սկսաւ ազդուիլ եւ ազդել,
կրել եւ ներգործել, եւ ասլա եւ տախաւ երեւութից պատ-
ճառացը խելամոեւ, ըստ չափու եւ կարեաց, այն վայրկե-
նէն կ'ըսեմք, զգալեաց գոյութիւնը եւ լինելութեան հան-
դամանքը որով եւ նիւթոյ խնդիրը մարդկային հետաքրքրու-
թեան առարկայ եղած են:

Դեռածին խնացականութիւնը չէր կրնար բնականաբար,
անդատին ի մանկութենէ, որոշ գաղափարներ կազմել հա-
մագոյից բնութեան եւ եղելութեան վրայ, զի փորձառական
դիտութիւնք ծնունդ առած չէին, այլ դիտողութեան միայն
առաւտան կայր մարդկութիւնը, դիտողութիւն պարզ, վեր
ի վերոյ եւ ռամկական (grossière): Եւ որպէս բնական է
մանկութեան՝ իւր քայլից առաջին փորձը զթելով եւ դայ-
թելով առնել, նոյնը եւ մանուկ մարդկութեան պատահե-
ցաւ որ իւր դիտողութեան եւ հետազօտութեան առաջին
փորձերը դայթելով եւ գլորելով եւ մոլորութենէ ի մոլորու-
թիւն զառածելով կատարեց: Ամենէն յանդուգն յղացմունք
եւ ամենէն անհեթեթ կարծիք, եւ դրութիւնք մի քան զմի
խարխուլ եւ անտեղի, կարգ ըստ կարգէ գիրեար մլեցին,
եւ թուեաց եւ կարծեաց այս ալէյոյզ ուղիւնին մէջ մարդ-
կային միտքն երկար ստեն երերածուի տառանելէ գինի հա-
զիւ մի քանի տարրական ճշմարտութեանց վերահասու էե-
ղաւ, որոց մէջ չէ, դժբաղդաբար, նիւթոյ ծանօթութիւնը:

Հնութեան մէջ նիւթոյ վրայ առաջին խօսողը Թաղէս Յոյն
փիլիսոփայն կը կարծուի որ զհամայն տիեզերս առաջին եւ
պարզ տարրի մը անընդհատաբար յայլ եւ այլ գոյացութիւնս
փոխակերպուելովը երեւցած կը համարի զոր նիւթ կը կոչէ
եւ որում զօրութիւն մ'առնթերակաց կը դնէ չարժիչ եւ
մղիչ: Նիւթն եւ զօրութիւնն միացնելու, կամ, աւելի ճշ-
դիւ խօսելով, անանջատ ըմբռնելու մէջ անհունապէս աւելի
մեծ է Թաղէս քան զարդի փիլիսոփայս եւ զՊուլանէր ի մաս-
նաւորի որ ամբողջ հնութիւնը եւ դարաւոր գիտութիւնն
օճան եւ կարապետ ունէին իրենց:

Ասկայն Թաղէսի իմացած տարրը կամ նիւթը այն չէ զոր

այժմ մենք կ'իմանամք: Յոնիական դպրոցին այս երեւելի հիմնադրին համար ջուրը, կամ ճիշդ եւս ասել, լուծական կամ հոսանուտ մարմինն էր սկիզբն եւ հիմն ամենայնի, զի ամենայն ձեւոց ընդունակ էր: Եւ զի ի սկզբանէ աստի զամենայն ինչ յառաջ եկեալ կը համարէր, ազգի ազգի ձեւակերպութեամբք, զնոյն սկիզբն, զնիւթն, կը դաւանէր աստուած որով եւ զամենայն յաստուածութեան կամ զաստուածութիւն յամենայնի կը տեսնէր:

Անաքսիմանդը ընդգէմ ելաւ իւր վարժապետին կարծեացը, գրեթէ յամենայնի: Զրեց իմացական զօրութիւնը զոր Թաղէս պէտք տեսած էր զնեւ նիւթոյ մէջ կամ քով, առարկելով թէ անհնար է երկուց սկզբանց յաւիտենական լինել, միոյն յաւիտենականութիւնը բաւ համարելով մեկնել զամենայն: Իսկ ջրոյ կամ հեղանիւթից տեղ աւելի անգայտ կամ թոյլ դոյացութիւն մը կը հաւատայր, որ գրեթէ մեր այժմու եթերին կը ստատասխանէ, եւ զոր անհուն (infini) կ'անուանէր:

Անաքսիմինէս, իւր աշակերտը, օդը կը համարէր սկիզբն ամենայնի, սկիզբն աստուածային, յաւիտենական, անհուն եւ յարաշարժ:

Անաքսագորաս, նոյն յոնիական դպրոցէն, զատեց բոլորովին իմացական զօրութիւնը նիւթէն եւ աւելի բարձրագոյն կարողութեան մ'ամբառնալով զայն՝ գերագոյն իմացականութիւն անուանեց եւ յարդարիչ եւ վարիչ դրաւ նիւթոյ: Իսկ այս վերջնոյն համար, ոչ թէ առաջին՝ միակ՝ եւ բացարձակ տարր մը կը հաւատայր իւր նախորդացը պէս, այլ այնչափ տարր կը զնէր որչափ որ մարմինք կային բնութեամբ իւրարմէ տարրեր: Այլ այս տարրերքը, կ'ըսէր, խառն իխուռն կերպիւ չփոխուած էին իրարու հետ եւ գերագոյն իմացականութեան մը պէտք կը տեսնէր այլասեռները զատելու եւ համաբուճները ի մի հաւաքելու համար: Մեր անգուղական Եղնիկն աւելի պերճ կերպիւ կը բացատրէ այս դավափարը փոքր ինչ փոփոխութեամբ: Աւասիկ այն հատուածը զոր գրեթէ անիրաւութիւն կը համարուիմք չղեկեղել հոս իւր բուն տեղը. «Վասն որոյ կարծի թէ, կ'ըսէ հակառակորդաց առարկութիւնը մէջ բերելով, էր ինչ ընդ նմա (ընդ Աստուծոյ), որում հիւզն անուն էր՝ որ է նիւթ, ուս-

տի դամենայն արարածս արար եւ զառոյց ամենարուեստն իմաստութեամբ, եւ զարդարեաց վայելչութեամբ. եւ յայնմ նիւթոյ պարտ է կարծել զչարիս, որ անիրան եւ անկերպարան էր եւ խառն ի խուռն օծտելով երթեւեկէր, եւ կարօտէր Աստուծոյ արուեստգիտութեանն: Եւ Աստուած ոչ եթող զնա հանապազ խառն ի խուռն վարել, այլ եկն յառնել զարարածս, եւ ի յոռութեանցն նորա յաղնուադոյնսն զատուցանել կամեցաւ, եւ այնչափ ինչ արար ի նմանէ՝ որչափ Աստուծոյ վայելէր առնել արարածս. եւ որ ինչ մրրախառն էր ի նմանէ, եւ չէր պատշաճ արարչութեան, զայն եթող, եւ այլն: »

Այս է աւտօլի նախնի կամ Թաղէսեան փիլիսոփայութեան եւ իւր դպրոցին ըմբռնումը նիւթոյ մասին:

Իտալական կամ Պիւթագորեան դպրոցը բոլորովին վերացուց զգալի իրաց սկիզբը եւ տիեզերաց զննելի եւ չօչափելի երեւոյթները կամ իրականութիւնը թուոց եւ չափուց իմանալի յարաբերութեանց մէջ տեսաւ: Զգայարանաց փայտութիւնն իսկ չնորհ չգտաւ այս դադախարական փիլիսոփայից առջեւ, եւ զամենայն ինչ, այսինքն, զամենայն դադախար եւ դատողութիւն՝ բանի՝ այսինքն ներքին զգածման կամ իմացական մըման կը վերագրէին իրբեւ արդիւնք: Հիանալի յատկութիւններ կը տեսնէին թուոց վրայ, յատկութիւնք որ մշտնջենաւորեցան մինչեւ մօտ ստեղծներս եւ զբազումս հրաշացուցին եւ ոչ սակաւք զհետ են տակաւին 7 թուոյ խորհրդաւոր նշանակութեան:

Զմիութիւն, զոր monade կը կոչէր, հիմն դրաւ Պիւթագորաս՝ իրաց եւ գոյից: Այս միութենէ, իրբեւ յականէ, բըղխմամբ, յառաջ կը բերէր երկուութիւնը (diade) եւ աստի այլ եւ այլ կարգի բազմապատկութեամբ կ'արտադրէր համայն տիեզերքը: Այլ թէ ինչպէս տիառն ինք զինք բազմապատկելով անհամար բազադրութեանց ծնունդ կուտայ, այս մասին երկու իրարմէ տարբեր այլ անմեկին զօրութեանց կը դիմէ Պիւթագոր զորս կ'անուանէ ռզի եւ նիւք եւ որոց անընդհատ ազգմանք կ'ընծայէ թուական համեմատութեանց այս խաղը:

Լեւկիպոս կը վարդապետէր թէ ամենայն մարմինք, պարզ

եւ յօդուածոյ, եւ տիեզերք գլխովին, հիւլէից դիպուածա-
կան շարայարութեանց արդիւնքն են, հաւատալով միշտ թէ
մշտնջենականից զօրութիւն մը կայ ի հիւլէս որ զանոնք անդա-
դար կը մղէ եւ կը շարժէ:

Պղատոն, հնութեան պատկառելի դիմաց ծանօթագոյնը՝
վսեմագոյնը, իրաց սկիզբն կը դնէր, ոչ միայն դաստուած եւ
ընիւթ, այլ եւ ինչ ինչ տիպեր կամ յաւիտենական կաղա-
սարներ որոց համաձայն կազմուեցան եւ ձեւացան համայն
էակք, եւ այս նախատիպ կաղասարները կը կոչէր գաղափար
(*idée*),

Բոտ Պղատոնի, այս յաւիտենական գաղափարները միայն
իրական եւ բացարձակ գոյութիւն ունին, մասնաւոր կամ
անհատական իրերը անոնց ստուերը կամ ընդօրինակութիւնն
են լսկ, եւ նոյն իսկ ընդհանուր ծանօթութիւնք (*notion*)
որ մեր մտաց մէջ կը յօրինուին ուրիշ բան չեն, բայց եթէ
անոնց, յաւիտենական գաղափարաց, աղօտ ցոլմունքն:
Զգայարանք մի միայն մասնաւորի կամ անհատականի կը զօ-
րեն, իսկ գաղափարներ առնել կամ կազմելը վերին կարո-
ղութեան մը յատուկ է այն է քանի կամ իմացականութեան:
Զգայարանաց առ մեզ մատուցած ճանաչմունքը տկար եւ
թերի են եւ նոյն իսկ արտաքին իրերն ալ, որ մեր զգայա-
րանաց կ'ընդհարին, նիւթական թերակատար եւ անազնիւ
պատկերներն են այն յաւիտենական գաղափարաց որք իս-
կական տիպարն են կատարելութեան: Միով բանիւ, գաղա-
փարական ամենատուածութիւն մ'է Պղատոնի դրութիւնը,
զամենայն ինչ իր վերացեալ նախատպին վերածելով եւ զգա-
լի յայտնութիւնն կտրծելով յաւիտենական եւ գերակատար
գաղափարի մը որ է Աստուած: Բայց, ինչպէս տեսանք,
նիւթոյ գոյութիւնն ալ անտարակուսելի է Պղատոնի համար,
եւ յաւիտենական գոյն կը ճանչնայ, վարդապետելով թէ
Գերադոյն կատարելութիւնն մշտնջենաւորապէս կ'ազդէ նիւ-
թոյ վրայ զայն ազնուացնել եւ առ ինքն մերձեցնելու հա-
մար: Իսկ նիւթն կ'անաստէ միշտ եւ կը գլխադրէ յորմէ ան-
ներդաշնակութիւն եւ շարժք:

Արիստոտել, ոչ նուազ մեծ եւ երեւելի քան զվարժա-
պետն, ի հիմանէ քանդելով Պղատոնի գաղափարականու-

Թիւնը անհատական առարկայից լուի ընծայեց իրականութիւնը, եւ զգայարանս դրաւ հիմն եւ պատճառական միջնորդ մեր ծանօթութեանց: Հոգւոյն, զոր պարզ զգայնութիւն մը կը ճանչնար, գործունէութիւնը գրգռել կամ արթնցնելու համար արտաքին իրաց ազդեցութիւնն անհրաժեշտ էր մեր զգայարանաց վրայ եւ այս վերջնոց զգածութիւնը եղանակէն կամ տեսակէն կախում ունի նաեւ ի ներքս ի մեզ ծնեալ գաղափարաց տեսակն եւ որակն. հետեւաբար անդոյ են Պլատոնի վարդապետած ընդարոյս գաղափարները: Նիւթոյ թանձրացեալ գոյացութիւնը ի յաւիտենից կը ճանչնար Արիստոտէլ եւ յաւիտենակից կուտար նմա չարժուած զոր անկարելի է, կ'ըսէր, բառնալ կամ վերացնել ի նիւթոյ:

(Շարունակելի)

Թ.

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ԱՆԿՈՒՄՆ

ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՄԵԾ ԿԵԴՐՈՆՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Ա

Տոքթօր Պէրդիլեոն՝ որ անցած օր մեռաւ, մեծ բարիք մը ըրաւ մարդկութեան՝ հաստատելով թուահամարը մեռելութեան համար: Թուահամարն որ շատ անդամ չարակարգեալ թիւերու վրայ յեցեալ ցամաք հաշիւ մը համարուած է, կը ծառայէ յոճախ ի լոյս հանել ճշմարտութիւնները: Ո՞վ գիտէր մինչեւ մօտ ժամանակներ թէ ո՞չք էին մարդկային սեռի ամենէն աւելի կորստաբեր ախտերն: Կային թէ եւ գրոց մէջ ինչ ինչ կարծիքներ՝ որք աւելի հաւանականութեանց վրայ հիմնուած էին քան ճշգրտոյն թուոց վրայ, բայց որք իրենց յայտնի անհաստատութեան պատճառաւ չէին բնաւ ստացած իրենց կարեւորութիւնը: Գիտէինք թէ եւ որ, օրինակի աղաղաւ,

Թիփոյանման տենդը (Fièvre typhoïde) շատ անգամ մահա-
բեր ակտ մ'էր, եւ շատ զոհեր կը տանէր ամեն ժամանակ
պարբերաբար մեր մէջէն, բայց ստուգապէս չէր դիտցուած
թէ երբ աւելի էր այդ հիւանդութեան սաստկութիւնը,
այսինքն ո՞ր եղանակն աւելի յարմար կը գտնուէր նորա գո-
յացման եւ տարածման, թէ որքան հոգի 'ի կորուստ կը
մատնէր իւրաքանչիւր յարձակման մէջ, թէ սրունք էին այն
պայմաններն որք կորստեան մեծնալուն կը նպաստէին եւլն:
— Ահա այժմ թուահամարն, ամենաճիշդ եւ ստուգագոյն
աղբիւրներէ բղխելով, եկաւ ընտլ այն պահասները՝ որք
կային մարդկային առողջութեան մեծ գիտութեան մէջ, եւ
լուսաւորեւ զմեզ այն կէտերու վրայ՝ որ ցարդ մութ միտ-
ցած էին մեզ: Վասն որոյգիտութիւնն եւ անոր հետ մարդ-
կութիւնը երախտապարտ է Տոքթ. Պէրթիյեոնի պէս ան-
խոնջ մշակաց, որք մինչեւ իրենց վերջին շունչը մարդկու-
թեան այգին արգասաբեր ընելու կը ճգնին: — Անցնինք այս
կէտը, եւ գանք բուն մեր խնդրոյն: Ինչո՞ւ համար ջատա-
գովեցինք թուահամարը ընդհանրապէս եւ մեռելութեան
թուահամարը մասնաւորաբար: Ի՞նչ էր մեր նպատակը: Պար-
զենք զայն:

Բ

Մեծ ֆաղափները մեծ յոռութիւններ ունին. սա՛ ճշմար-
տութիւն մ'է զոր ամեն քայլի մէջ կրկնելու ստիպուած եմք:
Սկսէ՛ հոյաչէն պալատներէ, մինչեւ ստորնագոյն խրճիթներ
ամենուրեք այլապէս յոռութիւնը կ'իշխեն: Եւ նախ քաղաք-
ներու մի մեծ յոռութիւնն սա է որ, սակաւուց ճոխանա-
լուն եւ ժարթամանալուն դէմ, բազմաց աղքատանալն եւ
թշուառանալը կը տեսնուի: Դա՛ մի ընկերական խնդիր է ո-
րուն մէջ չեմ ուզեր մտնել իմ նպատակէս դուրս համարելով
զայն: Բայց խնդիրը ուրիշ տեսակէտով նկատելով՝ մարդկա-
յին առողջութեան օրըստօրէական խանգարման եւ մեռե-
լութեան յաճախման գլխաւոր պատճառ կը գտնեմ ընկերա-
կան դատուն մի մեծ մասին մէջ տիրող չքաւորութիւնը:
Չքաւորութիւն ըսելով կը հասկնամ պակասութիւնն այն ա-
մեն պիտանեգոյն առարկայից առանց սրոնց անհնար է մարդ-

կային առողջութեան անխախտ եւ անվթար մնալ: Ի՞նչ հարկ կայ մի առ մի թուել այդ պիտանեցոյն առարկայները, զորս ոչ ոք չանգիտանար: Մենդեան, բնակութեան, զգեստուց եւլն, վերաբերեալ բացատրութիւններն այժմ ոչ ումեք անծանօթ մնացած են. բայց ասոնցմէ աւելի կարեւոր խնդրոյ մը վրայ ճառել կուզեմ ես հոս:

Մեռելութեան թուահամարը մեզ կը ցուցունէ որ, թոքախտէ մեծ քաղաքներուն մէջ ամէնէն աւելի մահաբեր հիւանդութիւնն է. ապացուցանելու համար երկու օրինակ յառաջ կը բերեմ հոս, մին Փարիզի մեռելութեան ցուցակէն եւ միւսը Կ. Պոլսոյ երկու հիւանդանոցներու թուահամարէն:

1883 Մարտ 16 էն մինչեւ 22 մէկ շարժութեան մէջ 1516 մահ եղած է ի Փարիզ: Ասոնցմէ մանր հիւանդութիւնները ՚ի բաց հանելով, գլխաւոր փոխանցիկ հիւանդութիւնները այսպէս կը բաշխուին.

Ֆիէվր թիֆոյիտ	59
Կարմրուկ	25
Տիֆթէրի	45
Ծաղիկ	9
Քոզլիւշ	9

Իսկ թոքախտ 306 . ահռելի թիւ արդարեւ որ օր քան զօր կրկնաստակիլ կը ջանայ: Դալով մայրաքաղաքիս, թէեւ ընդհանուր մեռելութեան վրայ ճիշդ թուահամարներ չունինք, բայց նկատելով հիւանդանոցներու մէջ եղած մեռելութեանց մեծ մասին նոյն պատճառաւ լինելը, կրնանք աստիճանաբար հետեւցունել թէ՛ թոքախտը, Կ. Պոլսոյ մէջ ալ, բոլոր ուրիշ հիւանդութիւններէն աւելի կորստաբերն է:

Օրինակի համար, առենք Ախրը-Գաբուի հիւանդանոցը՝ որ, թէեւ փոքր, բայց բազմաթիւ հիւանդներ կ'ընդունի իւր մէջ ամեն տարի, կը գտնենք որ, ամենաճիշդ հաշուով, ընդունուող հիւանդներուն $\frac{3}{4}$ ը թոքախտ ունին ⁽¹⁾:

Նոյնը կրնամ ըսել Գաղիական հիւանդանոցի քաղաքային մասին համար՝ ուր, այս տարուան իմ ծառայութեանս միջո-

(1) Հարկ կը համարիմ յիշեցնել որ այս հիւանդանոցին մէջ ամեն ազգէ ճիւղներ կընդունուին անխոր:

ցին, դիտեցի որ, բաղդատելով ուրիշ հիւանդութեանց հետ, առաւել բազմաթիւ էր թոքախտէ մեռելութիւնը:

Եւ այս թիւը միայն հիւանդանոցներու յատկացնել չեմ ուզեր, քաղաքին մէջ ալ նոյնը կը տեսնուի: Զայս հաստատելու համար 'ի մէջ կը բերեմ թուահամար մը՝ զոր, նոյն իսկ ես, ամենայն ճշդութեամբ արձանագրած եմ իմ առաջին վարպետս եւ բարեկամս Տ. Թիրեաքեանի ուրբաթ աւուր ձրի խորհրդակցութեանց մէջ, յորում երկու տարուան միջոցին եկող հիւանդներուն ¹/₄ը թոքախտացեալներ էին: Յայտնի է որ այս թիւը ուրիշ հիւանդութեանց հետ համեմատելով չաա խոշոր պիտի գտնուի, ինչպէս որ ալ է:

Գ

Ի՞նչ է այս հիւանդութեան այդքան յառաջանալուն պատճառը. — Ահա կարեւորագոյն խնդիր մը՝ զոր թուահամարը մեզ կը թելադրէ լուծելու եւ զոր պիտի ջանամ հոս իմովսանն լուսարանել:

Թոքախտի յառաջադիմութեան պատճառը դիտնալու համար, մի ուրիշ թուահամարի պէտք ունինք, այս է թէ՛ ո՞ր տարիքի մէջ յաճախ է այդ հիւանդութիւնը: Ճենովացի Պ. Լոմպար 9349 թոքախտացեալ քննելով տեսեր է որ, քսանէն մինչեւ քառասուն տարի աւելի է այս հիւանդութեամբ վարակուողներու թիւը: Գրեթէ բոլոր հեղինակներ համամիտ են այս մասին. եւ կրնդունին առհասարակ թէ թոքախտը երիտասարդութեան հիւանդութիւնն է: Բայց չաա քիչեր մանրամասնօրէն քննած են ասոր պատճառը, անշուշտ առողջաբաններու ձգելով այդ պաշտօնը:

Պ. Ժաքու, ներքին ակտաբանութեան ուսուցիչն 'ի փարիզ, կը կարծէ որ, ինչպէս խոյը իւր ընտրողական տարիքն (*âge de prédilection*) ունի, մանկութիւնը, նոյնպէս թոքախտը կընտրէ երիտասարդութիւնն իրրեւ իրեն գոյացման եւ զարգացման յարմարագոյն հասակ:

Դիցուք թէ Պ. Ժաքուի ենթադրութիւնն ստոյգ ըլլայ, բայց ի՞նչ են այն պատճառներն որք այդ ընտրողութիւնը երիտասարդութեան կը պահեն: Զայս նիւթ պարտ էր պարզաբանել: Զի թոքախտին ընդհանուր պատճառները՝ զորս

մէկ բառով բնախօսական քշռառօքիւն (*misère physiologique*) կոչեց Պ. Պուչառտա, բոլոր տարերայ մէջ առհասարակ կը գտնուին. օրինակ իմն, կերակրոյ անբաւականութիւն եւ անյարմարութիւն, բնակութեանց նեղութիւն եւ խոնաւութիւն, զգեստուց՝ ցուրտին դէմ պաշտպանելու անկարողութիւնն, աշխատութեան տարապայման չափազանցութիւնն եւլն. ոչ մի հասակ զերծ չէ այդ առողջաւեր յոռութիւններէ. բայց կայ մի յոռութիւն՝ որ երիտասարդական ամաց է սեպհական, եւ որ իսկ է գերագոյն պատճառ առողջական անկման 'ի մեծ կեդրոնս քաղաքակրթութեան: Այդ է սեռային յոռութիւնն, եթէ ներելի է այդպէս անուանել զայն:

Դ

Մեր ներկայ ընկերութեան մէջ բարոյական անկում մը կայ որ ֆիզիքական կործանումը յառաջ կը բերէ, եւ փոխադարձաբար: Բնական օրէնք քաղաքակրթութեան մեծ կեդրոններուն մէջ խեղաթիւրեալ եւ նոր սերունդներն ալ այլասերեալ (*dégénérer*) վիճակի մէջ կը դառնուին: Ի՞նչ է այս երկու կարգի բարոյական եւ ֆիզիքական — անկումներուն պատճառը: Դժուար չէ հասկնալ զայն երբ քիչ մ'աւելի ուշադրութեամբ քննուին ընկերական պայմանները: Քաղաքակրթութիւնը օր քան զօր յառաջ երթալով, մեր պէտքերն հետզհետէ կ'աւելնան, եւ մեր զգացումները երթալով կը սրանան. մէկ կողմէն մեծամեծ բարիք կը ծագին, միւս կողմէն այլ եւ այլ չարիք կը ծնանին: Եթէ քաղաքակրթութիւնը պահէր ամէնուն համար հաւասարալիցութիւնը, նա միշտ օգտակար պիտի ըլլար: Բայց ասոր հակառակը կը տեսնուի ներկայ ընկերութեան մէջ, այսինքն թէ կշիւը միշտ անհաւասար է, ուստի կը ծնանին անյուսկեցողութիւն բաղձանաց ու պակասութիւն պիտոյից, այսինքն աղիւստքիւնը մարդոց մի մեծ մասին մէջ: Աղքատութիւն, ահա վերջնաբան մը որում յանդած են բոլոր հեղինակներ՝ իմաստասիրելով ընկերաբանութիւնը բարոյական կամ ֆիզիքական տեսակէտներով, եւ որ զլիսաւոր պատճառ եղած է արդի առողջական անկման քաղաքակրթութեան մեծ կեդրոններուն

մէջ: — Օրինակի համար, ամուրուժիւնը այժմ համատարած
ախտ մը դարձած է մեծ քաղաքներուն մէջ, ահա յոռու-
թիւն մը՝ որ ծնունդ կուտայ այլ եւ այլ երիտասարդական
մոլութեանց՝ որք, իրենց կարգին, կը կրճեն մատղաշ էակ-
ներու նրբաթել հիւսուածքը: Բայց ի՞նչ է ամուրուժեան
այսչափ տարածուելուն պատճառը. — անտարակոյս աղքա-
տութիւնն իւր բոլոր անհաճոյ ձեւերուն տակ: Բայց այդ
չէ՛ գոր ինչ խօսիլ կամիմ հոս գլխաւորապէս. այլ մի մասնա-
ւոր դէպք՝ որ քաղաքակրթութեան մեծ կեդրոններուն մէջ
կը տեսնուի եւ որ պատճառն է հոն ընդհանուր առողջական
անկման:

Հաստատեցի որ թոքախտը մեծ քաղաքներուն մէջ աստի-
ճանաբար շատնալու վրայ է. յայտնեցի թէ այն ակտը մեծ
մասամբ երիտասարդաց վրայ կը յարձակի. բայց դեռ չպար-
զեցի թէ ի՞նչ էր այն մասնաւոր պարագայն՝ որ իրաց սոյն
վիճակին ծնունդ կուտար: Ահա այժմ բանաձեւելով իմ ի-
մաստասիրութեանս եզրակացութիւնը՝ կ'ըսեմ. « Ամուրու-
թիւնը գլխաւոր պատճառն է արդի առողջական անկման քա-
ղաքակրթութեան մեծ կեդրոններուն մէջ: »

Բացատրեմ թէ ինչպէս:

Հանդուցեալ Տոքթ. Պէրդիյենն եւ անկէ առաջ ուրիշ գի-
տուններ ճշգրտոյն թուահամարներով հաստատեցին որ մե-
ռելութիւնը ամուրեաց քով աւելի էր քան ամուսնացելոց:
Ասոր այլ եւ այլ պատճառներ տրուած էին, օրինակի հա-
մար, թէ ամուրին զուրկ է ընտանեկան խնամքներէ, թէ ա-
նոր կերակուրի, աշխատութեան կամ հանգստեան ժամերը
որոշ չեն շատ անգամ, թէ նա չունի այն բարոյական եր-
ջանկութիւնը՝ զոր կը գգայ հայր մը երբ օրուան յոգնավաս-
տակ աշխատութիւններէն ետք՝ կը մտնէ իւր ամուսնական
դրախտը, դգուելով իւր գուակունքը եւ շնչելով ամուսնոյն
անուշաբոյր ոգին եւ եւ. բայց այդ գիտուններ այդչափ կա-
րեւորութիւն տուած չէին սա պարագային որ ամուրին հեշ-
տական մոլութեանց բռնն լուծին տակ աւելի կ'ընկճուի,
քան ուրիշ բանի մը: Այդ մոլութիւններն երկուքի կը բաժ-
նուին. Ա. օնանախանութիւնը, գլխաւորաբար պատանեաց
քով. Բ. ախրոդիդեան ախտը, ընդհանրաբար երիտասար-

դաց համար: Ըստ իս, այս երկու յոռութիւնք են պատճառ
թոքախտի յառաջանալուն մատաղ հասակներուն մէջ: Յոյժ
ցաւալի է արդարեւ տեսնել այսօր, որ մեր արդի դեռահաս
սերունդին մէջ շատ դժուարին է գտնել մէկը՝ որ զերծ լի-
նի այդ երկու կարգ մոլութեանց մէկէն կամ միւսէն. աստ
կը տեսնես դեռաթիթիթ պատանիներ խամրած եւ թարշա-
մած իւրեանց թարմ եւ կակուղ հասակին մէջ ծնանականու-
թեան կենսամաշ մոլութեամբ. անդ կը գտնես յարբուհս
հասեալ երիտասարդներ ցամաքած եւ աղաղած կենաց հղօ-
րագոյն ամաց մէջ հեշտական ակտից մահացուցիչ հարուս-
ծով. տխրացուցիչ տեսարան արդարեւ, որում ականատես
կը լինի ամեն օր մարդասէր բժշկութիւնը՝ մինչ մէկ կողմէն
կը լիութայ բալսան դնել մարդկութեան այդ ծանր վէրքե-
րուն վրայ:

Ե

Ըսի որ, ծնանականութիւնը եւ արիողիտեան ակտերն են
թոքախտի բազմանալուն պատճառները նորահաս աշխարհին
մէջ: Հաստատուած է որ այս երկու մոլութիւնք նախ եւ
յառաջ ուղեղին վրայ կընեն իրենց յոռի ազդեցութիւնը,
ինչպէս կ'ապացուցանէ վայն Տոքթ. Բուլետ իւր մի նոր եր-
կասիրութեան մէջ:

Մեղամաղձութիւնը՝ այն ընդհանուր հիւանդութիւնն է որ
կը տեսնուի սոքալ այդ երկու մոլութեանց զոհերուն քով:
Իսկ մեղամաղձութիւնը ինչպէս կը ծնանի թոքախտը, շատ
լաւ բացատրած է Տոքթ. Բեդէս իւր հետեւեալ մեկնու-
թեամբքը.

« Տխուր մոռածութիւնք նախ ակտրժակը կը դոցեն, մար-
սողութիւնը կը խանգարեն եւ ընդհանուր սննդականութիւնը
կ'աւերեն. այն ատեն ռամկին ըսածին պէս, « մարդը գէշ
արիւն կը շինէ» եւ գէշ արիւն շինելով ելունդն (tubercule,
վերեմ) կը շինէ: Տոքթ. Մուշան հաստատեց որ արեան կլո-
րիկներուն թիւը ամենէն աւելի մեղամաղձութեան մէջ կը
նուազի: Տոքթ. Պէրժըրօն Քաթր-Մար հիւանդանոցին մէջ
տեսած է որ 158 մեղամաղձոտներու 57ը թոքախտացեալ էին,
այսինքն միջին հաշուով 100ին 56,07 »

.....
վերջապէս, այնու դի՛ մեղամաղձոտն քիչ կուտէ, քիչ կը դործէ եւ քիչ կը շնչառէ, այսինքն թէ քիչ այրելի կ'առնէ եւ քիչ կ'այրէ, մեղամաղձոտն՝ այդ կենսական անկմամբ թոքախտ կը ստանայ, մեղամաղձոտութենէն մինչեւ թոքախտ իրարու յաջորդող պարագայից չգիշայումը շատ դիւրահասկանալի եւ ճշդապէս հաշուելի է:»

Ամուրութեան յառաջադիմութիւնը կենսական յետադիմութեան պատճառ ցուցուցի: Չայս հաստատելու համար յառաջ կը բերեմ սա մասնաւոր պարագայն թէ թոքախտը կրկնապատիկ յաջողութեամբ կը տեսնուի ամուրեաց քով՝ բաղդատմամբ ամուսնացելոյ:

Լաէնէդ կանանց վանք մը կը յիշատակէ, որուն անդամներուն բոլորն ալ հետզհետէ թոքախտէ մեռնելով ամայացուցին վանքը: Հիւանդանոցներու թուահամարներն ալ զայս կը հաստատեն, ուր ընդունուող օրտացելոց մեծամասնութիւնն ամուրիները կը կաղմեն: Ասոր պատճառն ալ դիւրահասկանալի է. պատանութեան մէջ սկսուած մոլութիւն մը ամուրին կրնայ երկար առեն շարունակել, մինչդեռ ամուսնացեալի մը համար իրողութիւնը ասոր հակառակն է: Ամուսնութիւնը շատ անգամ երիտասարդական բուռն կրից սանձ իմն դնել կը թուի, թէեւ դուն ուրեք վայրագ բնաւորութեանց տէր երիտասարդաց քով ասոր հակառակը կը տեսնուի: Ընդհանրապէս ամուսնութիւնը՝ պատուար կը քաշէ օնանականութեան եւ ավիրողիդեան փստերու դէմ, եթէ այս վերջիններն արդէն ստացած չեն. ըսյց եթէ ստացուած ալ են, ամուսնութիւնը՝ նոցա յոռի ազդեցութիւնը գործելէ կ'արգիլէ շատ անգամ:

2

Հուսկ ուրեմն, քաղաքակրթութեան մեծ կեդրոններուն մէջ տեսնուող առողջական անկումն՝ որոյ մի նիւթական արտայայտութիւնն է թոքախտը, արդիւնքն է այն սեռային յուսութեանց՝ զորս փոքր ինչ յառաջ մեկնեցի: Իբրեւ դարման այդ ընկերական կենաց մահացու վիրաց, բարւոքում-

ներ կ'առաջարկեմ ամուսնական յարաբերութեանց մասին :

Չմոռնաւ ըսել նախ թէ՝ պատանեաց քով օնանականութեան առջեւն տռնելու համար, սէտք է անոնց ողջ եւ դրական դաստիարակութիւն մը տալ, եւ ինչպէս իրաւամբ կ'առաջարկէր պաշտօնակից մը Երկրագոյնի թիւերէն միոյն մէջ, աւելի դրական գիտութեանց ընտելացնելու է զանոնք քան թէ կարգ մը վերացական ուսմանց : Այս վերջինները աւելի հասուն հասակի մը պահուելու են . այսինքն երբ տղայն մարդ կազմուի, մինչդեռ դրական գիտութիւնը 'ի տղայ տիոց սկսուելու են :

Չեմ ուզեր հոս երկարօրէն ճառել այն մասնաւոր ազդեցութեան վրայ՝ զոր մեր վարժարանաց մեծ մասին մէջ տրուող յօռի դաստիարակութիւնը կընէ գեռաւարժ պատանեաց վրայ, սա՛ մի ընդարձակ եւ յոյժ կարեւոր նիւթ է որոյ վրայ մտադիր եմ ընդ հուպ մասնաւոր խմաստասիրութիւն մը ընել Երկրագոյնին մէջ, այլ համառօտաբար կը յիշեցնեմ լո՛ւ՝ որ այդ կարեւոր խնդիրն ալ չվրիպի ուշադրութենէն որոց անկ է :

Գալով ամուսնական խնդրոյն՝ եթէ գիտնայի որ ճայնս լսելի պիտի ըլլայ երկրին օրէնսդրաց, սերտիւ պիտի առաջարկէի որ շատ քիչ բացառութեամբ օրէնք մը շինուի ամուսնութիւնը չափահասից համար ստիպողական ընելու : Պիտի գտնուին շատեր՝ որ իմ այդ առաջարկութեան ունչս պիտի առնեն անհնար եւ թերեւս անյարմար գտնելով զայն, մինչդեռ ուրիշ շատ անպիտան բաներու համար ստիպիչ օրինաց հաստատուելուն հաճ եւ հաւան են : Այնպիսեաց առարկութիւնք առ ինչ կը ծառայեն, մինչդեռ մարդկային ընկերութեան օգուտը զայս կը պահանջէ : Պիտի գայ օր մը — կը յուսամ որ շատ հեռի չէ այս օր — յորում մի այդպիսի օրինաց հարկ անհրաժեշտ տեսնուելով, ամուրուքեան համատարած փոփոխ առջեւը պիտի առնուի : Բայց անձկալի էր որ ողջ եւ մաքուր դաստիարակութիւն մը ընդհանրանալով ընկերութեան բոլոր խաւերուն մէջ հարկ չձգէր օրինաց բուռն լուծին ենթարկել զայն : Առ այս սէտք է ձգտին բոլոր մարդասիրական ջանք :

Վախճան տալով սատ բանիցս՝ որք արդէն յոյժ երկարե-

ցան այդպիսի անձկառահման հանդէսի մը համար, կը խոս-
տանամ ընկերացողացս ուրիշ առթիւ վերստին 'ի սոյն կարե-
ւորագոյն խնդիր վերադառնալ:

Ռ. ՌՕՊԷՆՍՕՆ

ԱՌ ԼՈՒՍՆԱԿ

Երբոր գիշերն անեղասուեւ
Տիեզերաց վերայ համայն
Դայ տարածել իւր մութ քեւեր,
Նւ սոխակին ալ գողտիկ ձայն
Կ'ուղղէ վարդին սիրոյ հրաւէր,
Մինչ քաղցրագին ու լոկեայն,
Հեզիկ ելնեն երկինքն 'ի վեր
Սահուն ալեաց մրմունջօք միայն,

'ի սգնութեանց բազմավասակ,
Մինչ բշուռն իւր ցուրտ յարկին տակ
Փութայ հանգչիլ անդորր 'ի բուն,
Եւ մինչ այլուր հանոյք եւ պատ,
Եւ հեռութիւնք՝ ոյց մեզ քաղուն
Վշտեր հսկեն մահաժպար,
Յուզեն ոգիքն եւ կը խայտան
Ուտերք դտերք սիրաւատան,

Խորհրդաւոր, աստղափայլ
Գիշերին մէջ դու, դալկահար,
Թողուս ամպերն եւ յամբախայլ,
Ո՛ր երկնանեմ ժպտուն գոհար,
Լուսնակ, Երջիս դու անայլայլ
Աչօք դիտել զ'մեր աշխարհ
Եւ բօքափել հակիս մռայլ
Շողերէդ շող մ'ուրախարար...:

Սիրեն գեղ սիրով յիմար ,
Պաշեն գեղ — գի դու՝ լուսնակ,
Գորովագուր եւ շնորհունակ
Սիրոյ հրեշտակ մ'ես ինձ համար :
— Զեղ սեսնեմ երբ միայնակ ,
Արատուաց մէջ աչերս 'ի լող ,
'Ի զուր խնդրեն սեսնել մի ցող
Որով մարի հոգւոյս կրակ... :

Զեղ սեսնեմ երբ դառնագին
Երազոց մէջ , արհիկս անյոյս
Որոնէ ջինջ լոյսն արեգին
Եւ երբ արեգն անդ չըսայ լոյս...
— Զ'ես դու հայարս նորս նման ,
'Իու հիւղ սիրես , նա՝ օրեւանք :
'Նա պալատներ սիրէ — դու՝ վանք,
'Նա ծաղիկներ — դու՝ գերեզման... :

Պաշեն գեղ . — գի դու՝ Լուսնակ ,
Ինչպէս անեռն եւ վշակիր
Թափառելու համար միմակ
Է'ին կամօքն յ'աշխարհ եկիր ,
— Ես ինձ ցաւեր բազմագունակ ,
— Քեզ՝ բիւր ասղեր... անկարեկիր ,
Եւ երկոցունցս ալ՝ շարունակ
Ողբալ — անգո՛ւրք հակասազիր... :

Այլ դու խոժոռ ամպոց իսկ տակ
Լուսնակ , կայտառես մշտածիծաղ ,
'Իու վայելես երբեք յսակ ,
— Ասեղաց մօտ վարես կենցաղ...
— Ինձ սպառնան , բաղդին ապսակ ,
Անլուր աղէտ , մահու մանգաղ ,
Եւ մարդակուլ , անյիշատակ
Մի ցուրս եւ նեղ փայտեայ դագաղ... :

.....
Սիրեմ զեզ, լուսնակ...

— բայց մինչ

Կ'երագեմ ես, նա կ'ընթանայ

Ամպոց 'ի պանի քալ գլուխն իւր ջինջ...

— Բարեաւ երբաս, Լուսնակ, զնա,

Պերն ոգի մ'ես դու — Էս — Ոչինչ...:

ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՄԱՐԴԻԿ ԵՒ ԻՐՓ

1883 Ապրիլ 26

Ազնիւ ընթերցող, կիրակի օր մ'էր, այցելութեան գնացի
իւէքճեանին: Գիտես որ նշանաւոր մանկավարժն երկարա-
տեւ հիւանդութեամբ կը տագնապի. բայց այս զարմանալի
անձնաւորութիւնն իր ցաւերը մոռցած՝ չդադրիր խորհելէ
իւր հիւանդութեան մահճին մէջ ապագին ներկային եւ ապա-
գային վրայ. եթէ ամենէն աւելի իրեն ցաւ ազդող բան մը
կայ՝ այն ոչ թէ այն է որ բանտարկուած իր լուսն մէջ՝ չէ
կարող դուրս ելնել եւ բնութեան գեղեցկութիւններն վա-
յելելու երթալ դաշտաց մէջ որ այս սիրուն եղանակիս կը
լցունեն երկսեռ բազմութեամբ, այլ թէ չէ կարող նախագա-
հել Ուս. Խորհրդոյ նիստերուն, այլ թէ չէ կարող երթալ
եւ բռնի գրաւել այն երեսփոխանական օթոն զոր իրմէ
յափշտակեցին: Բայց եթէ չկրնար անձնական ներկայութեամբ
զբաղիլ այդ դործերով, դոցա վրայ կը խորհի ամէն օր եւ
դոցա մասին մանաւանդ կը խօսակցի իւր այցելուաց հետ
քան իւր ախոյն: Անցեալ օր իր ձեռքը տեսայ Սահմանադ-
րութիւն մը զոր կը վերընթեռնոյր եւ կը դիտողագրէր՝ վե-
րաքննութեան ատեն ծառայելու յարմար ծանօթութիւններ
նշանակելով: Ստուգիւ զարմացայ գիտնալով հիւանդութեան
ծանրութիւնն: Այդ օր նա ինձ խօսեցաւ. Կաթողիկոսական
խնդրոյն Ազգ. Ժողովոյ մէջ ստացած ձախող ելքի մասին,
խօսեցաւ մեծ ցաւով եւ զայրոյթով եւ բերանացի կրկնեց
ինձ գրեթէ ամբողջապէս այն իրաւացի բողոք զոր հրատա-

րակեց Մասիս: Չէ՞ն դարմանար եւ դու, ընթերցող, երբ մտածես թէ ողջ առողջ իրենց աթոռներուն վրայ բազմող երեսփոխաններ լուռ եւ անշունջ կը մնան երբ Ազգ. ժողովոյ ձեռքէն կը կորզուի իւր անբռնաբարելի իրաւունք եւ անդին հիւանդ երեսփոխան մը խզուել այլ զայրագին ձայն մը կը բարձրացնէ եւ ժողովրդեան բողոքն լսելի կ'ընէ հրապարակի մէջ: Ստուգիւ իրէքճեան նկարագիր մ'է, հազուադիւր նկարագիր մը, սկզբունքի մարդ մը, եւ թերեւս սորա մէջ կարենաս գտնել գաղտնիքն այն դաւին զոր իրեն դէմ խաղացին աթոռոյ հանրածանօթ խնդրոյն մէջ. այնքան անհաճոյ կը հնչէ համոզեալ ձայնն իր յամառ ու անողոք չեշտերովն . . . :

Իրէքճեանէն մեկնելով կը դառնայի. Բերայի փողոցներն լի էին արանց եւ կանանց ու տղայոց բազմութեամբ: Տեսայ ստիտակազգեստ յոյն աղջիկներ որ կ'երթային դրքեր ի ձեռին եւ պսակ ի զլուխ: Գուշակեցի թէ դոքա կը դառնային դպրոցի մը մրցանակարաշխութեան հանդէսէն: Եւ ստուգիւ հետեւեալ օրն լրագրաց մէջ կը կարդայի Բերայի Յոյն ազգատիկ օրկուրդաց վարժարանի հանդիսին նկարագրութիւնն ու մեծանուն ազգասէր ու մարգասէր Զարիֆիի առատաձեռնութեան մէկ նոր փորձն: Զարիֆի, որ արդէն ամէն տարի 200 սկիսն ոսկի նպաստ կուտայ կանոնաւորապէս այդ վարժարանի, նոյն օր 200 ոսկի եւս նուիրած էր փոխարէն աշակերտուհւոյ մը ձեռագործ աշխատութեան զոր իրեն ընծայած էր վարժարանի Տեսչուհին: Ահա աղգասիրութիւն, ահա մեկնասութիւն: Զգիտեմ թէ եթէ Զարիֆի հայ լինէր՝ ինչ տիտղոս պիտի գտնէինք ընծայելու համար իրեն՝ քանի որ մենք ամէնէն տերճ տիտղոսներն սպառած եմք արդէն չռայլաբար այնպիսի գործերու եւ գործիչներու համար որք ստուերն իսկ չեն Զարիֆիին եւ իր գործերուն: Մեր մէջ, բարեկամ, մեկեւնաս լինելու համար հարկ չէ բնաւ հարկւրաւոր՝ հազարաւոր ոսկիներ նուիրել ի նպաստ հանրագուտ հաստատութեանց, ո՛չ, մենք այդքան բազմապահանջ չենք. մենք ծակ աչք չենք. մենք մանաւանդ գիտենք քիչով գոհ ըլլալ. ուստի եթէ հարուստին մէկն իւր մէկ ժամու գուարճութեան համար վատնած ստակին մէկ տասներորդն, աւելի փոքր մասն իսկ նուիրէ մէկ գրագէտի մը, իսկոյն կը

չփոթինք, չզխտենք ինչ անուն տալ, ամէնէն մեծ բառերն պզտիկ կ'երեւին մեզ, եւ ահա ազգասէր, կրթասէր, մեկեկնասիրտար կը մզեն մեր գրչին տալ պատիւ ընելու համար մէկ երկու տառնեակ ոսկիներու: Այսպիսի եմք մեք, եւ այսպիսի են մեր գրագէտներն, որք մերթ այնքան բազմապահանջ ու խստադատ կ'երեւին. — եւ սակայն փոքրիկ գործ մը, մի քանի ոսկւոյ համեստ նուէր մ'որ առ առաւելն դոհունակութեան միայն արժանի է՝ իրենց շրթունքն կը լուծէ ծայրայեղ ու անսպառելի գովեստներու եւ իրենց զրիշն կը դարձնէ սրբոց պառկերներու առջեւ վառուած մոմի:

Այնուհետեւ ալ պէտք չէ գանգատիլ թէ մեր մէջ կը սրտիսն Զարիֆիներ, Բիսթօտիներ, Քուբերներ եւլն. եւլն: Ինչպէս կ'ուզես որ շատնան, ամէն մարդ աստիճան մը փառասէր է, եւ հասարակաց համարումն եւ հանրութեան կարծեաց թարգմաններուն գովեստն յաճախ իրեւ չարժանութի՞մ մեծ դեր կը կատարեն աշնուական գործոց յառաջ գալու մասին. փառասիրութիւն մ'որուն համար ոչ ոք դատաւարտելի է: Արդ երբ գովուելու, նմաններէն յարգուելու եւ ընկերութեան մէջ մեծ տեղ մը գրաւելու տենչն այսպէս դիւրաւ ճարակ եւ յագուրդ գտնէ, անտարակոյս շատեր չեն մզուիր մեծագոյն դոհողութեանց, քանի որ բաղձալին ձեռք կը բերեն այնքան դիւրագին:

Այս մասին պատասխանատու են նաեւ մեր եկեղեցականք, մանաւանդ բարձրաստիճանք: Հիմայ մեր առաջնակարգ մարդիկ նոքա են որք չաբաթն մի քանի անգամ հիւրընկալութիւն՝ սեղան եւ պատիւ կուտան մի բարձրաստիճան եկեղեցականի, որ ամենուրեք կը գովէ ու կը դրուատէ զնոսա եւ կը ներկայացնէ զանոնք իրեւ Ազգին բարերարներն, փոխանակ թէ՛ առանձինն եւ թէ՛ հրապարակաւ հարուածելու նոցա անտարբերութիւնն ու ոչնչով ու ազգին ստակով առնուն եւ հռչակ ստանալու համար իրենց դատաւարտելի ճարպիկութիւնն: Երբոր ասոնցմէ մին մեռնի, իսկոյն ամէն մէկը մէյմէկ Պօսիւհէ կամ Մասիյեօն կը կտրի ողբալու համար մեծ մարդուն կորուստն ու պանծացնելու նորա ազգասիրական գործերն, զորս ոչ ոք տեսած է: Իսկ միւս կողմէն ժողովուրդն շարունակ կը խորազանուի մեր վարդապետաց քարոզներուն մէջ. ականջովս յաճախ կը լսեմ Եպիսկո-

սոսի մը քարոզն, որոյ նիւթն ուրիշ բան չէ ըսոյց եթէ ամէն օր թուք ու մուր թափել ժողովրդեան վրայ, որ սակայն իւրովսանն կը կատարէ միշտ իւր քրիստոնէի եւ հայսւ պարտքերն, ինքն է որ եկեղեցի կուգայ ու ստակ կը ձգէ թափախներուն, ինքն է որ իր զաւակն ազգային վարժարաններն կը զրկէ եւ կը վճարէ թոշակ իւր կրցածին չափով, եւ վերջապէս բիւրապատիկ առաւել կուտայ ամէն առթիւ բաղգատմամբ մեր մեծատանց: Եւ սակայն մեծատունն է պէյն, էֆէնտին ու միջնակարգ ժողովուրդն է խառնալանջն. երբ սով լինի՝ ժողովուրդն է նուիրատուն, բարերարն ու ոչ թէ տուողն, նուիրողն: Զմարտութիւնն ու անաչառութիւնն նոյն իսկ մեր եկեղեցեաց մէջ իրենց բացակայութեամբ կը փայլին, եւ անոնց տեղ կեղծաւորութիւնն ու շողմբ կը խօսին բարձրագոյն մեր նուիրական բեմերէն: Երբ ժողովրդեան մ'առաջնորդներն ու բարոյականի ուսուցիչներն բարոյական այսպիսի նուաստութեան օրինակ տան, ինչպէս կարելի է որ այդ ժողովուրդն բարոյապէս բարձրանայ, ազնուանայ եւ իւր ծոցին մէջ յառաջ գան մեծ անձնաւորութիւններ:

Զարմանալի են մեր գլխաւորներն: Ամէն մարդ գիտէ թէ մեր արդի Ուս. Խորհուրդն կը կազմուի դրամապէս խոնարհ՝ այլ գործին հմուտ՝ ուսեալ անձերէ: Կ'ուզե՞ն հետաքրքրական բան մը լսել. — ահաւասիկ. այս ժողովն, իւր բարոյական բոլոր արժանեօքն հանդերձ, մեր գլուխներուն առջեւ կարեւորութենէ զուրկ մարմին մ'է. երբ անկէ առաջարկ մը, ծրագիր մը ներկայի, յառաջագոյն իսկ դատապարտեալ է, մեռած ծնած տղայ մ'է, վասն զի այդքան քիչ ստակ ունեցող մարդիկ ինչ կրնան մտածել որ յարգելի ըլլայ, եւ յետոյ՝ ընդունիլ անոնց յղացածն՝ ոչ ապաքէն նուաստութիւն մ'է. պէ՞տք է որ Դրամբ խոնարհի Ուսմունքին առջեւ. դրամն ինքնին ամէն ինչ է. անի խելք ունի, ուսմունք ունի, չսովորած գիտէ, չքննած կը ճանչէ: Ուստի եւ ձեռնհաս մարմնոյ մը ծրագրերն տեղի կուտան չգիտեմ որ երեւելիներէ կազմեալ անձեռնհաս մարմնոյ մը հաւանական ծրագրոց առջեւ, եւ Ազգն ալ կ'սպասէ կեղրոնական ուսումնարան, վարժապետանոց եւլն. եւլն: Աստուած համբերութիւն տայ որ սպասէ:

ԾՆՆԴԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

Դարուն է :

Կայ արդեօք քան զներկայս բարեպատեհ ժամանակ քննելու այն հրաշալի երեւոյթներ, որոց արդիւնքն է մեր ծընունդը :

Բնութիւնը իբր թէ խոր քունէ կը զարթնու : Կարծես մի գիւթիչ, ոգեւորիչ շունչ վազեր է ամեն կողմ : Ահա մեր չուրջը, մեր տչաց առջեւ խի ամեն բան կը վերածնի : ամեն օր իւր դադարներն ունի : մէկ գիշեր բաւական է 'ի յայտ ածելու հազարաւոր ծաղիկներ որք դեռ երէկ չը կային եւ այսօր մեր ծառերն ու դաշտերը կը սլճնեն : փափկիկ թիթեռնիկներ, երվներանդ թեւեր պարզելով, կը թռչտին այդ ծաղկանց վրայ, իրենց երկայն եւ ուրորուն պատիճով (trompe) անոնց բաժակներուն (corolle) մէջ պահուած անոյշ հիւթերը ծծելու համար : Կը հարցնե՞մք արդեօք թէ ուստի՞ եկան կամ ի՞նչպէս ծնան մեր սարտե՞ղներու այդ սիրուն հիւրերը : Դոքա այն անարդ որդերն են, որ մեր բանջարեղինաց տերեւներուն վրայ կը վխտային, այն պատուհաս թրթուրներն՝ զորս ժիր պարտիպաւնը կ'սպաննէր անխնայ հարկւրներով : Եւ իրօք՝ մի եւ նոյն կենդանին տարբեր ժամանակներ տարբեր ձեւերով կը ներկայանայ մեզ : Կը տեսնեմք շատ անգամ փոքրիկ հատիկներ, սպիտակ կամ դեղին, մարդարտի պէս չարուած մի տերեւիկի վրայ : ասոնք ձուեր են զորս թիթեռնիկն է անդ զետեղած : Մէն մի ձու բացելով, մի թրթուր կ'ելնէ : Թրթուրն կը սնանի, կը մեծնայ եւ 'ի վերջոյ կը քաշուի, կ'առանձնանայ մի սպտեանի մէջ զոր ինքն խի չինեց (chrysalide) : Կը ննջէ հոն ամբողջ ամիսներ մի քուն մահահանգոյն, եւ երբ կուգան դարնան կենսաբեր աւուրք, կը զարթնու յանկարծ ու, կարծես դեռ նաքարչ սողալէ ձանձրացած, թեւեր կ'զգենու, թիթեռնիկ կ'ըլլայ, կը թողու իւր բանտն, իւր պատեան : Այսպէս, թիթեռնիկն կը ծնի հոն ուր թրթուրը կը վերջանայ :

Հազարաւորներու մէջէն այս օրինակն միայն բաւ է՝ զրեթէ չօչափելի կերպիւ ցուցնելու բնութեան այն մեծ զօրութիւնը, կամ զօրութեանց ամբողջութիւնը, որ՝ թէպէտ թաքուն՝ այլ իւր արդեամբք սլայծաւատպէս յայտնի, կը չրջի

ամեն տեղ, ամենայն ինչ կը շարժէ, նիւթն կ'ողեւորէ եւ որոյ անուանն ե կեանք:

Ապաքէն կեանքն ամենուրեք է. անթիւ այլապէս երեւութից ներքեւ մի եւնոյն շարժիչ զօրութիւնն է որ կը գործէ անդադար կը գործէ եւ հոն ուր դադրած կամ սպառած լինել կը թուի, չէ դադրած այլ վերստին առաւել զօրութեամբ երեւան կ'ելնէ, սա տարբերութեամբ միայն որ տրտաքին կերպարանը փոխուած է, իսկ բուն ներքին էական շարժումն, այն որ մերթ կազմաւորիչ է եւ մերթ կազմաւորչ, այն որ կը բազադրէ այս օր եւ վաղիւ կը վերլուծէ, ու այսպէս շարունակ յաջորդաբար, այն խփապէս անխփախ եւ անկորուստ է, չը դադրիր, չչիջանիր: Օրինակն ամեն օր մեր աչաց առջեւ ունիմք: Ահա մի մարդ որ դեռ երեկ առոյգ եւ առողջ էր, այս օր մահն զայն հնձած է արդէն, դիակ մ'է այն: Վեր 'ի վերոյ դիտողին համար դիակն կենաց բացակայութեան, բացարձակ անշարժութեան հոմանիչն է: Այդ այդպէս է յիրաւի եթէ միայն անհատական կեանքն 'ի նրկատի առնուիմք. սակայն քիչ մ'աւելի բարձրէն, աւելի ընդհանուր տեսութեամբ դիտեմք, յայնժամ պիտի համոզուիմք թէ՛ անհատն կը մեռնի այլ կեանքը չի կորսուիր: Յիրաւի, կեանքն՝ այն որ իրեն յատուկ էր՝ զինքը թողած է արդէն այլ եւս չըսկտի շարժի մարդն, բայց պիտի շարժի նիւթն՝ որ նորա մարմինը կը կազմէր, այսինքն պիտի փոխ մարմինը: Ահա մի նոր շարժում, փտումն (putréfaction) որ կը յաջորդէ առաջնոյն, ահա նոր կեանք:

Առ այս, տեսէք, բնութիւնն ինչ միջոց կը գործածէ:

Մօտեցէ՛ք այդ դիակին մանրադէտ 'ի ձեռին. մի նոր ալխարհ պիտի գտնէք այդ անկենդան մարմնոյ վրայ. մանրագիտական կենդանիք (infusoires) հոյլ 'ի հոյլ ակօսեր են զայն: Սոքա հոն կ'աւրին, կը քնանին այն նիւթով որ մարդոյն մարմինը կը կազմէր, կը զարգանան, սերունդներ յառաջ կը բերեն անհաւատալի դիւրութեամբ եւ արագութեամբ, ու այլ եւ այլ ցեղերու կը բաժնուին:

Այս մանրադիտական էական շնորհիւ օգոյն հրածին կազը կը միանայ գործարանաւոր մասանց հետ (substances organisées) յորոց կազմեալ էր մարմինն, կամ այլապէս խօսելով

կը վառէ զանոնք, առանց այդ էակաց ներկայութեան փրտումն չէ կարելի: Լսենք ինչ կ'ըսէ այս մասին դարուս մեծանուն գիտուն Պ. Բասթէօն իւր պերճախօս լեզուաւ. « Եթէ մանրադիտական էակներն անհետանային մեր երկրագունդին վրայէն, երկրիս երեսը անկենդան (inerte) դործարանաւոր մարմիններով եւ ամեն տեսակ դիակներով պիտի ծածկուէր: Անոնք են գլխաւորաբար որ կուտան հրածին կապին իւր այրիչ (comburant) յատկութիւնները: Առանց անոնց կեանքն անկարելի պիտի ըլլար, վասնզի մահուան դործն անկատար պիտի մնայր: Մահուանէ յետոյ, կեանքը՝ մի ուրիշ ձեւի տակ ու նորանոր յատկութեամբ՝ երեւան կ'եւնէ: Մանրադիտական էակաց սերմերն, որ ամենուրեք սփռուած են, կ'սկսին իրենց զարգացումն (évolution), եւ իրենց օգնութեամբ հրածին կազը մեծ քանակութեամբ կը լենայ դործարանաւոր մասանց վրայ, ուր այդ էակներն արշաւած են, եւ քիչ քիչ անոնց այրումն (combustion) յաւաջ կը բերէ: »

Այս կերպով կը լուծուի, կը քայքայի մարմինն եւ ինչ որ դործարանաւոր էր անդործարան (désorganisé) վիճակի կը փոխանցի, նիւթն իւր ամենապարզ ձեւերուն կը վերածի, (ջուր, ածխաթթու կազ, ամոնիաք ու աղեր), եւ այս ումենը ՚ի շնորհս օդոյն, խոնաւութեան ու ջերմութեան ⁽¹⁾ եւ այդ գրեթէ անհունապէս փոքրերու լէզէոններուն, զորս թուելու համար մեր մկիտուններն չեն բաւեր, եւ որք եթէ ներելի է ըսել մահուան մէջ, մահուան հետ կը ծնին, ինչպէս կը գրէ նշանաւոր գիտուն Սէքքի. « Բնութեան մէջ ոչինչ կը կորսուի, ու մահուանէ հարկաւ եւ ամեն տեղ մի նոր կեանք կը դոյնայ ». կամ որպէս անմահն Լամաութին այս ամեն գաղափարներ մի վսեմ տողի մէջ կ'ամփոփէ.

L'être succède à l'être et la mort est féconde.

Այլ դարուն ու ծնունդ կը խօսի եւ մահուան հանդիպեցայ, ում են յանցանք. գիտեն իմ օլատուական ընթերցողք եւ ընթերցուհիք (յուսում, Երկրագունդն գեղեցիկ սեռէն ալ բաժանորդներ ունի) թէ՛ բնութեան անյեղի են օրէնք եւ թէ՛ չիք կեանք առանց մահու:

(1) Երբ բարեխառնութիւնն շատ ստորին կամ շատ բարձր աստիճաններու փոխուի, փառն կըլիսի:

Սակայն թողումք այժմ մահն իւր ստուերին մէջ, թողումք բանաստեղծն իւր հիացման ու թախծութեանց, յուռոյն ու պատրանաց, ժպիտին ու ալոտասուաց մէջ... Թողումք իմաստասէրն ու գիտունն որոնել ճշմարտութիւնն եւ խօսել տալ համր բնութեան՝ երեւան հանելու համար նորանոր դաղտնիքներ, եւ մեք փութամբ ձեռք առնուլ մեր խնդրոյն բուն նիւթն, որոյ մէջ չի մտած այս մի քանի ընդհանուր տեսութիւններն հարկ էր ընել փոքր 'ի չափէ ծանօթանալու համար կեանքին, որոյ վրայ այնչափ խօսած ու դրած են եւ զեւ պիտի խօսին ու գրեն:

(Շարունակելի)

ՏՕԲԹ. Տ. ՔԱԲԱՄԱՃԵԱՆ

ՀԱՐԱՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲՆԱԿԱՆ ԻՆՁԲ

Անտարակոյս չափ մարդիկ կը կարծեն՝ թէ բնաւ դժուարին չ'է գիտնալ թէ ինչ է հարստութիւն, զայն վաստկելն միայն դժուարին համարելով: Սակայն այդպիսով կը սխալին, եւ իրօք գիւրին չ'է խնդրոյն լուծումը. բազումք մեր երկրին մէջ թէեւ իւրեանց աշխատութեանց կը պարտին գլուհանց հարստութիւնն, բայց սակաւք 'ի նոցանէ, զուցէ եւ ոչ մին կարէ ճշդիւ բացատրել թէ ինչ է հարստութիւն: Ժողովուրդը կը կարծէ թէ հարստութիւնը կը կայանայ եւեթ 'ի դրամի եւ թէ սա ոսկիէ եւ արծաթէ կը լլայ, հետեւաբար հարուստ է այն մարդն որ մի արկղ ամուր ունի լի ոսկիէ եւ արծաթէ՝ դրամի պարկերով, սակայն վերոյիշեալ դաղափարն ընդհանրապէս սխալ է, զի առ հասարակ հարուստներն դունուրեք իւրեանց մօտն պատրաստ դրամ կ'ունենան: Փոխանակ դրամի պարկերու, նոքա մի հաշուէկշիռ ունին իւրեանց սեղանաւորաց քով: Բայց տակաւին զա չը բացատրեր թէ ինչ է հարստութիւնը, զի դժուարին է բացատրել, թէ ինչ բանի մէջ կը կայանայ դրամատան հաշուէկշիռն:

Հաշուէկշիռն սեղանաւորին տետրակացը մէջ մի քանի թիւերով կը բացատրուի:

Գուցէ ասեն թէ մեծ տարածութեամբ հողերու տէրն՝ կարէ իրաւամբ հարուստ սեպուիլ: Սակայն այդ բողբոլին կա-

խումբն ունի նորա հողերուն դիրքէն եւ բնութեանն: Այն անձն որ Անկլիոյ մէջ մի կոմսութեան տէր է, խիստ հարուստ կը սեպուի, բայց նա կարէր միեւնոյն տարածութեամբ Աւստրալիոյ մէջ հող ունենալ առանց նշանաւոր հարուստ մը լինելոյ: Աւստրալիոյ վայրենիներն թէեւ Անկլիացոց վերոյիշեալ կղզոյն տիրելէն առաջ անդ մեծ տարածութեամբ հողերու տէր էին, սակայն այսու հանդերձ չը դադրէին ամենողորմելի չքաւորութեամբ ապրելէ: Ուրեմն յայտնի է թէ երկիրն եւեթ չ'է հարստութիւն:

Կարելի է ասել թէ մի հարստութիւն սեպուելու համար երկիրն պարտի բերրի լինել, հողը լաւ, գետերն ու լճերն ձկնաւէտ, իւր անտառներն լի օգտակար ծառերով: Երկրին տակ պէտք է որ մեծագումար հանքային ածուխ, երկաթ, պղինձ, ոսկոյ հանքեր եւն գտնուին: Եթէ սոցանէ 'ի դատ մի երկիր ունենայ լաւ կլիմայ, շատ արեւ, բաւական բայց ոչ չափազանց ջուր, կարէ անշուշտ իբր հարուստ նկատուիլ: Արդարեւ դոքա բնական ինչք կոչուած են, սակայն պիտի տեսնուի որ դոքա ըստ ինքեանց զհարստութիւնն չ'են կազմեր: Ժողովուրդներ կարեն բնական ինչքերով հարուստ մի երկրի վրայ ապրիլ — ինչպէս երբեմն բնիքը հիւսիսեային Ամերիկոյ կ'ապրէին այն դաւառաց մէջ որք այժմ միացեալ Նահանգներն կը կազմեն — եւ լինել չքաւոր, զի չեն կարող կամ լաւ եւս ասեմ չեն կամիր աշխատիլ զիւրեանց բնական բարիքներն հարստութեան վերածելու համար: Մինչդեռ այլուր Հոլանտացոց նման ժողովուրդը ճախճախուտ խեղճ մի երկրի վրայ կը բնակին եւ սակայն կը հարստանան 'ի շնորհս ճարպիկութեան ճարտարութեան ու հեռատեսութեան: 'ի մի բան հարստութիւն արդիւնք է առաւելագէտ աշխատութեան եւ ճարտարութեան քան բերրի մի հողոյ կամ բարեխառն մի կլիմայի. սակայն վերջին այս շնորհներն ալ կարեւոր են որպէսզի մի ժողովուրդ Անկլիոյ, Գաղղիոյ, Միացեալ Նահանգաց կամ Աւստրալիոյ բնակչաց չափ հարուստ լինի:

Թէ ինչ է հարստութիւնը: —

Նասո Սէնեօս, մին 'ի լաւագոյն տնտեսագիտաց, զհարստութիւնն այսպէս կը սահմանէ: Այս բառին տակ կ'ըմբռնեմք

բոլոր այն իրերն եւ միայն այն իրերն որք են փոխանցելի, սահմանաւոր քանակութեամբ եւ որք ուղղակի կամ անուղղակի կերպով յառաջ կը բերեն հաճոյք կամ կարգելուն զցաւ։ Նախ եւ առաջ պէտք է լաւ հասկընալ Սէնեոքի դաշառիւրը։ Ըստ նմա ինչ որ կը հասկցուի հարստութիւն բառով, պարտի երեք որոշ յատկութիւն ունենալ, եւ ամեն այն իրերն որք այս երեք յատկութիւններն ունին, պարտին հարստութեան մի մասն լինել։ Սակայն փոխանակ երկար այս պարբերութեանն, « որ ուղղակի կամ տնօրգակի կերպիւ յառաջ կը բերեն հաճոյք կամ կ'արգելուն զցաւ » կարեմք օգտակար բառն գործածել եւ ասել, թէ « ինչ որ փոխանցելի, սահմանաւոր քանակութեամբ եւ օգտակար ե կը կոչուի հարստութիւն »։

1. Հարստութիւնը փոխանցելի է։

Փոխանցելի բառով պարտիւք բմբռնել մի որ եւ իցէ բան որ կարէ մի անձէ ուրիշի մը անցնիլ։ Երբեմն բառին բուն նշանակութեամբն իրերն կարեն ձեռնէ 'ի ձեռն անցնիլ, որպէս մի ժամացոյց, մի մատեան եւլն. երբեմն ալ փոխանցումը վաւերագրով մը կամ օրինական ստացմամբ տեղի կ'ունենայ, զորօրինակ տուներու եւ հողերու փոխանցման պարագայից մէջ։ Ծառայութիւններն եւս կարեն փոխանցուիլ, ինչպէս երբ մի ծառայ վարձուի մի տիրոջմէ։ Նուազածուք կամ քարոզիչք կը փոխանցեն նոյնպէս զիւրեանց ծառայութիւնքն երբ իւրեանց ունկընդիրք զիրենք լսելու շահը կունենան։ Սակայն բազմաթիւ օգտակար բաներ կան որք չ'են կարող մէկէ մը ուրիշի փոխանցուիլ։ Մեծատուն մը կարէ ծառայ մի վարձել, սակայն չ'է կարող սորա առողջութիւնն դնել։ Նա կարէ լաւագոյն բժշկին ջանքերն վարձել, սակայն եթէ դժբաղդութեամբ նորա ջանքերն ի դերեւ ելլեն ու չը կարենան մեծատան առողջութեան վիճակը բարւոքել, այլ եւս ամեն յոյս կորսուած է։

Այնպէս ալ ճշմարտիւ անկարելի է գնել կամ ծախել ծնողաց սէրն, բարեկամաց համարումն կամ հանգարտ մի խղճմանաց երջանկութիւնն։ Հարստութիւնն շատ բան կարէ բնել, սակայն չ'է կարող հայթայթել այս բարիքներն որք առաւել թանկագին են քան զականս պատուականս։ Տնտե-

սագիտութիւնն բնաւ չը յաւակնիր քննել երջանկութեան բոլոր պատճառներն . եւ այն բարոյական հարստութիւններն՝ որք ոչ կարեն ծախուիլ եւ ոչ ալ գնուիլ՝ հարստութեան մասն չեն կազմեր այն խնայող զոր պիտի տամք այս բառին :

Մի անգորր խղճմտանաց , անձնանուէր բարեկամաց ու կատարեալ առողջութեան տէր աղքատը կարէ իրօք զիւր անձը առաւել երջանիկ համարիլ քան այն հարուստը՝ որ զրկուած է բոլոր այս օրհնութիւններէն : Սակայն մի մարդ հարստանալով եւ վայելելով օգտակար բոլոր այն զբաղումներն ու զուարճութիւններն որ նա մեզ կը հայթայթէ , պէտք չունի բնաւ կորուստնել զիւր խղճին անգորրութիւնը եւ երջանկութեան միւս աղբիւրներն :

Ուրեմն հարստքիւնը հետի եւ միակ շաւրսը շինելի , քայց սակայն նաեւ շաւրսը եւ զի մեզ տաժանելի աշխատութիւններէ եւ կարօտութեան երկիւղէն կ'ազատէ եւ զմեզ կարող կ'առնէ ստանալ հաճելի բաներն եւ այն ծառայութիւնքն որք փոխանցելի են :

2. Հարստութիւնն սահմանաւոր քանակութեամբ է :

Երկրորդ՝ իրերն հարստութիւն կոչուելու համար պարտին սահմանաւոր քանակութեամբ լինել : Եթէ մեր փափաքածէն աւելի ունենամք մի առարկայէ , այլ եւս մեզ համար բնաւ հարկ չունի նոյն առարկայէն մի նոր քանակութիւն :

Զոր օրինակ օգը որ զմեզ կը շրջապատէ սովորական պարագայից մէջ հարստութիւն մը չէ , վասնզի ուրիշ բան պէտք չ'է բայց միայն բանալ մեր բերանը անկէ կըցածնուս չափ չնչելու համար : Այս օգը որ կը շնչեմք այս վայրկենիս խիստ օգտակար է , որովհետեւ կը պահպանէ մեր կեանքը : Բայց սովորաբար առ 'ի շնչել զայն զին մը չեմք վճարեր , զի 'ի պէտա ընդհանուրին առատապէս բաշխուած է :

Սակայն սուգակի պահարանի մը , կամ խոր մի հանքարանի մէջ օգին քանակութիւնը սահմանաւոր կը լինի , եւ օդն այս պարագայիս մէջ իբր հարստութեան մի մասն կարէ նկատուիլ : Անգամ մը որ Մանչի ներքնածովեայ դիւնէլն աւարտուի , անդ շնչելու պէտք եղած օդն հայթայթելն իբր մի դժուարին խնդիր պիտի նկատուի : Մինչեւ իսկ Metropolitan Railway ի դիւնէլին մէջ քիչ մ'աւելի զով օդն կարէ մեծ մի արժէք ունենալ :

Այլուր աղամանդներն մեծ մի արժէք ունենալով հանդերձ չատ քիչ պէտքերու կը գործածուին, չքեղ զարդեր չինելու, զապակին հատանելու, կամ ժայռերն ճեղքելու։ Այն բարձր գինը զոր կը տան նմա անշուշտ իւր նուազութենէն յառաջ կը գայ։ Բնականաբար նուազութիւնն եւեթ չ'է որ զարժէքն կ'ստեղծէ։ Շատ մետաղներ կամ հանքեր կան որոնցմէ մինչ այժմ մարդս չատ փոքր քանակութեամբ մաս մը միայն կարողացած է ունենալ, բայց նոցա արժէքն տկար մնացած է եւ կը մնայ մինչ այն օրն ուր մարդս նոցա մէջ օգտակարութեան մի նոր հանգամանք դնէ։

Իռիտիոմն չատ սուղ կը վաճառուի, վասնզի կը ծառայէ ոսկի գրչաց ծայրերն շինելու, եւ զի փոքր քանակութեամբ միայն կրնայ հայթայթուիլ։

Ծ. Հարստութիւնն օգտակար է։

Երրորդ դիւրաւ կարելի է որոշել թէ ինչ որ հարստութեան մի մասն կը կազմէ, պարտի օգտակար լինիլ, այսինքն պիտանութեան մը ծառայել եւ որ եւ իցէ եղանակաւ ախորժելի կամ փափաքելի լինել։ Իրաւամբ կ'ստէ Սէնեօս թէ օգտակար են այն իրերն որք ուղղակի կամ անուղղակի կերպիւ մի հաճոյք կը պատճառեն կամ կ'արդելուն զցաւ։ Երաժշտական ներդաշնակ մի գործիք եթէ լաւ հարուի, հաճոյք մի կը պատճառէ, դեղի մը քանակութիւնն, պէտք ունեցողին ցաւ մը կը բուժէ, ճաշ մը մեզ կը խնայէ անօթութեան ցաւն եւ մեզ կը տայ լաւ բաներ ուտելու հաճոյքն։ Սակայն ստէպ անկարելի է որոշել թէ իր մը մեզ հաճոյց մի յաւելում կը պատճառէ թէ ցաւոց մի նուազում։ Օգտակարութիւն կայ մէն մի անգամ որ հաճոյքն կ'աւելնայ կամ ցաւն կը նուազի. հաճոյց բնութեանն տնտեսադիտութիւնն մեծ կարեւորութիւն չը տար։

Պէտք չունիմք ճշդել թէ իրերն մեզ ուղղապէս հաճոյք կը պատճառեն որպէս հազած հանդերձներն, թէ անուղղապէս ինչպէս վերոյիշեալ հանդերձներն կազմելու համար գործածուած մեքենայներն։ Առարկայք անուղղակի կերպիւ օգտակար են, երբ, ինչպէս գործիքներն, մեքենայներու նախնական նիւթք ուրիշ նիւթեր շինելու կը ծառայեն միայն, որոնք յետոյ ուրիշներէն պիտի սպառուին եւ շահագործուին։

Այն ձին որոյ վրայ հեծած ասորժեղի մի շրջագայութիւն
կանեմք մեզ ուղղակի, իսկ հացագործին ձին որ մեր հացը
կը բերէ մեզ անուղղակի կերպիւ օգտակար է: Սակայն եր-
բեմն դժուարին է մեզ վերոյիշեալ զանազանութիւնն անել:
Կրնամք ասել թէ մեր բերանն մոտած կերակուրն ուղղապէս
օգտակար է, իսկ զայն հոն տանող սխառաւորալն անուղղա-
պէս, կարելի չէ որոշել: Թարգմանեաց ի Գաղղիարեան

ՊԱՂՏԻԿ ՆԵՎՐՈՒՋ

Ք Ա Լ Է⁽¹⁾

— Գո՛ւթ, գո՛ւթ, գո՛ւթ:

— Քալէ՛...:

— Այսպէս, այն աւագի կոյտէն զոր երկիր կը կոչեն, կը
հեծէ մի տեսակ մարդկային ուրուականի բեկեալ ձայնն.

Այսպէս, երկնից խորէն ահեղաթունդ, մեծագործ ու-
րտմամբ պատերազմաց աստուծոյն, արդարադատ բարձրե-
լոյն ձայնն կը պատասխանէ.

— Գո՛ւթ, գո՛ւթ, գո՛ւթ...

— Քալէ՛...:

Եւ միշտ, մի եւ նոյն պատասխանն բաղխելով, մի եւ նոյն
աղիողորմ հայցն կը ջախջախէ:

— Ամէն ոճիր կը գտնէ աստ իւր վճիռն ու պատիժն, այլ
համայն անարդ վատութեանց մէջ երկուքն... — Ընչ կըսեմ,
մին, միակ եւ տաանձին, զի այս երկուքն այնքան սերտիւ
կապուած են միմեանց, այնքան հրէշաբար նման եւ յար են
իրեար, որ աւելի եւս են քան եղբայր, որ նոյն բանն են
յաշխարհ. — անարդ վատութեանց մէջ մին, իւր կրկնակի
գլխաց ներքեւ ընդհանուր տիեզերաց նախաստանացն ու
զգուանայն է մասնուած, եւ անդթօրէն դատուած, ան-
խղճօրէն դատապարտուած եւ պատժուած է միշտ: Այս
միմեանց նման դժոխային անլուր վատութիւններն են՝

(1) Անցեալներն Գաղղիոյ լրագիրք ծանուցին թէ Մարաշխտն Պագէն
(1870 ի պատերազմին Մէջ քաղաքի մատնիչ հրամանատարն ծպտեալ Պէլ-
ճիբա եկած էր և թէ մի գիրք կը պատրաստէր իմ յիշատակներ անուամբ
ինքզինքն արդարացնելու համար յաշս Գաղղիացոց. — Այս առթիւ Փարիզու
Պոմարշէ երգիծական և զրական շաբաթաթերթն սոյն յօդուածն հրատարա-
կած է:

Սպտանել Մայրն . — Կին լինի նա , թէ երկիր մայրենի . .

Մատնել Մայրն եւ մատնել երկիրն . — ահա լի դաժան մի հրէշի գործ , եւ այդու միտեանց անբաժան ընկեր չեն միթէ :

— Կայ անդ աղեաց խնդիր մ'որ հոգին կը շօշափէ եւ մարդկութիւնն զգալով իւր սիրտն մի անբացատրելի եւ սոսկալի դառնութեամբ լի մատնիչներն իսպառ ձաղկելու համար ստեղծած է այս բառ թէ՛

— « Գայլերն չ'են ուտեր զ'իրեար »

— Գայլերն — ոչ .

— Մարդիկ — այո՛ :

— Գնւթ , գնւթ , գնւթ . . .

— Քալէ՛ :

Եւ վատ մատնիչն , միշտ , անդու , անդադար կը քալէ , կը հեծէ եւ կը հեծեծէ , յուսահատ , թալկահար , զլլփկոր եւ նիհար , քսցքայուն եւ անզօր ճակատն 'ի սուգ եւ աչքն անարտասուք , կ'ընթանայ նա , մշտնջենական աքսորի գիշերին մէջ , տարբեր երկնից եւ ձիւնաբեր կլիմայից ներքեւ , գարշելի Հրեայն , ամօթապարտ եւ մահապարտ եբրայեցին այն անարդ ներկայացուցիչն ամբողջ մի ազգի որ անարգեց չարչարեց եւ իաշեց Յիսուսն՝ Յիսուսն՝ այսինքն հոգին , այսինքն խղճմատնքն եւ Ուղղութիւնն (la liberté .) Իսահակ Ղազաւէմ (Isaac Jaquedem) մատնեց ինչ որ մաքրագոյն , մեծադոյն եւ դեղեցկագոյն կար յ'երկրի , մատնեց Յիսուսն , աստուածացեալ մարդն , մարդակերտրտրան Աստուածն , եւ իսահակ դատապարտուեցաւ անդադար թափառիլ . . : Եւ , նորա նման , ամէն մատնիչներ կը թողուն իրենց մատնութեանց վայրն եւ կը փախչին , կը փախչին եւ կը թաղչին յ'այլոց եւ կը թաղչին յ'իւրեանց իսկ , եւ կը փախչին դիմայլոյլ եւ մուրաքայլ , ուղեկորոյս յ'այս եւ յ'այն կոյս , սարսափահար մերկ եւ նիհար , չըջնի զաշխարհ դառնալով միշտ ուր էին երբեքն , չը հասնելով երբեք ուր կամէին լինել , եւ ընթանալով յաւէտ անմխիթար , անօգնական , եւ անդադար թափառական :

— Գնւթ , գնւթ , գնւթ . .

— Քալէ՛ :

« — Եթէ , կ'ըսէ Մաքսիթհ , միանգամ եւեթ գործելով , գործուածն գործուած , նպատակն կատարուած լինէր , լաւ էր որ մարդ գործէր այն գարծ : Եթէ իւր իրացմամբն իսկ ,

ոճիրն կատեցնել կարենար նորա այլապէս հետեւանքն, եւ ապահովել յաջողութիւնն, եթէ հարուածն ամէն ինչ լինէր, լինէր ամենայնի անխափան վախճանն, ո՛հ երկրային կենաց ապագային մէջ յօժարակամ պիտ'ընկուզէի զ'իս փութով:»

— Բայց չարագործութիւնք, աստ իսկ յ'երկրի կը պատ-
ժուին — մինչ մեք 'ի կեանս եմք — եւ արդարութիւնն, ան-
կողմնակալ դահիճ, մեր շրթանց կը մօտեցնէ այն բաժակ ուր
մեք իսկ լցած էինք թոյն, եւ մեղ իսկ ըմպել տայ լեղին
զ'որ այլոց համար պատրաստած էինք միայն: Այո՛, արիւնա-
թաթաւ դասերն զ'որս այլոց կ'ուսուցանէ ոք, օր մ'անգը-
թօրէն ձաղկել կուգան եւ կը պատժեն զ'ինքն, ուսուցիչն...
Եւ որքան որ թագուն լինի, չար գործն յառնու մի օր, եւ
բարակ աւազի, ալիւրացեալ փոշւոյ նման աչաց մէջ կը մտնէ
եւ համայն մարդկութեան արտասուք հեղուկ կուտայ անցե-
լոյն մի ոճրոյն վրայ:

— Գո՛ւթ, գո՛ւթ, գո՛ւթ:

— Քալէ՛...:

Բայց ահա յանցապարտն այսօր կամի կանգ առնուլ մի
պահ, եւ կեղծելով զՅիսուս, կը խոնարհի գրեւ ի գետին
« — Թող այն որ չ'է մատնած բնաւ տռաջին քարն ինձ նե-
տէ... »

— Քալէ՛.

Քալէ՛ եւ լռէ՛, լռէ՛ եւ թող ճամբուդ քարերն ու գայլա-
խազներն չարաչար չարչարեն եւ ջախջախեն զքեզ, յանդուգն
այլ յիմար ոճրագործդ, — Միթէ կարող է արդարանալ եր-
բէք այն որ յ'իւր գերագոյն կատարն հասոյց ոճիրն, անխիղճ
մարդասպան եւ դահիճ եղաւ միանգամայն:

— Ի՞նչ նենգութեան ոգի կը գրդէ զքեզ, դարչելի արա-
րած, արիւնարբու ոխակալ բու, խածան գազան, զազիր
սողուն չ'ե՞ս զգար ուրեմն թէ ինքզինքդ աշխարհի անարգա-
նաց առջեւ կը հանես ի հանդէս, եւ թէ՛ այժմէն՝ ապագա-
յի անողոք դատավճռոյն կը մոտենես դու զքեզ, ո՛ պարզա-
միտդ...»

— «Զրպարտեցին զիս...»

— Ա՛հ. կը կարծես...:

Գնա՛, Յուդա, աներեւոյթ եղիր եւ կախէ՛ դու զքեզ,
— դեռ թզենիք կան... ի Պէրլին: — Գնա՛ մարաջախտ,
զնա՛ գտնել այն զօրագունդն ուր Տիւմուրիէ եւ Մարմին

արի զինուորներ կը կոչուին. եղբարք եւ նմանք ճանչեն եւ սիրեն զ'իրեար: —

— Գո՛ւթ, գո՛ւթ, գո՛ւթ:

— Գնա՛:

Կանգ առնո՛ւ — Երբէ՛ք:

— Մի օր, Մէն-Մէսր անուն անձանօթ մի գիւղէ, անձանօթ մի մարդ, Լա Ֆրանսէր Լիպերայ անձանօթ լրագրոյն հետեւեալ երեք տողերն կը գրէ.

«Նախկին մարաջատն Պագէն այս վայրիկներն Պէլճիդա կը գտնուի: Այսօր, Պիէվրը-Կրուատի կայարանէն ժամ երկուքին մեկնող կառախմբով ի Պրիւսէլ ուղեւորեցաւ: Իւր ծպտեալ լինելն լաւ պահպանելու համար երրորդ կարգի տոմսակ գնեց:» Ի՛հ, ինքնին մեծապէս պերճախօս չ'են միթէ այս տողեր:

Ո՞վ գիտած չ'է թէ՛ 1870, հոկտ. 10 էն ի վեր՝ այս մարդն պատերազմական տտեաններու դէմ, բանտէ ի բանտ, եւ յետոյ ի փախուստ ընթանալէ եւ թափառելէ չ'է դադրած, նուազ ազատ քան երբէք այն գիշերէն ի վեր ուր թողուց նա Սուրբ Մարգարիտ կղզին — ուր լաւ ըրին զանի թողով, զի կանաչատուէր նա բանտն իսկ...:

Գնա՛, Պագէն, շարունակէ գնալ, եւ երրորդ կարգով գնա՛ միշտ. դատարկաշրջիկ թշուառական, գաղտնագնաց լինելդ լաւ եւս ծածկելու համար, — Ոչինչ, եւ ոչ իսկ երկիրն՝ երբ մեռնիս՝ պիտի կարէ ծածկել գքեդ: Զի են արեան եւ ցեխի կեղտեր զ'որս հո՛ւրն իսկ չ'առներ մաքուր:

Դո՛ւ ամօթոյ, նախատանայ եւ անիծից անմահութիւնն ունիս...:

Գնա՛ տակաւին, գնա՛ միշտ, գնա՛ շարունակ, անշուք, անձայն, աննպատակ, — Ա՛լ քեզ չ'իք դադար երկնից տակ:

Մրտտելէ վերջ Հայրենեացդ ճակատն, է՛հ միտտէ թուղթ ալ թէ կ'ուզես: Ոչինչ՝ ոչինչ պիտ' աւրէ: Անօգուտ է որքան տքնիս, ոչինչ պիտ' ազատէ գքեզ այն ահաւելի նաւաւածքէն որ քեզ հետ է, որ կը պատէ, կը դատէ, կ'ատէ եւ կը ջլատէ գքեզ:

Երէկ հոս, վաղն այլուր, միշտ աւելի հեռու, մինչեւ ցվերջին շունչդ պիտի թափառիս դու, եւ ապագայ դարուց ահեղագոյ պատգամն յաւէտ պիտ' յեղյեղէ մշտնջենական փախուստդ, գոչելով:

Անպարտելին Մէց գերեցաւ անգէն

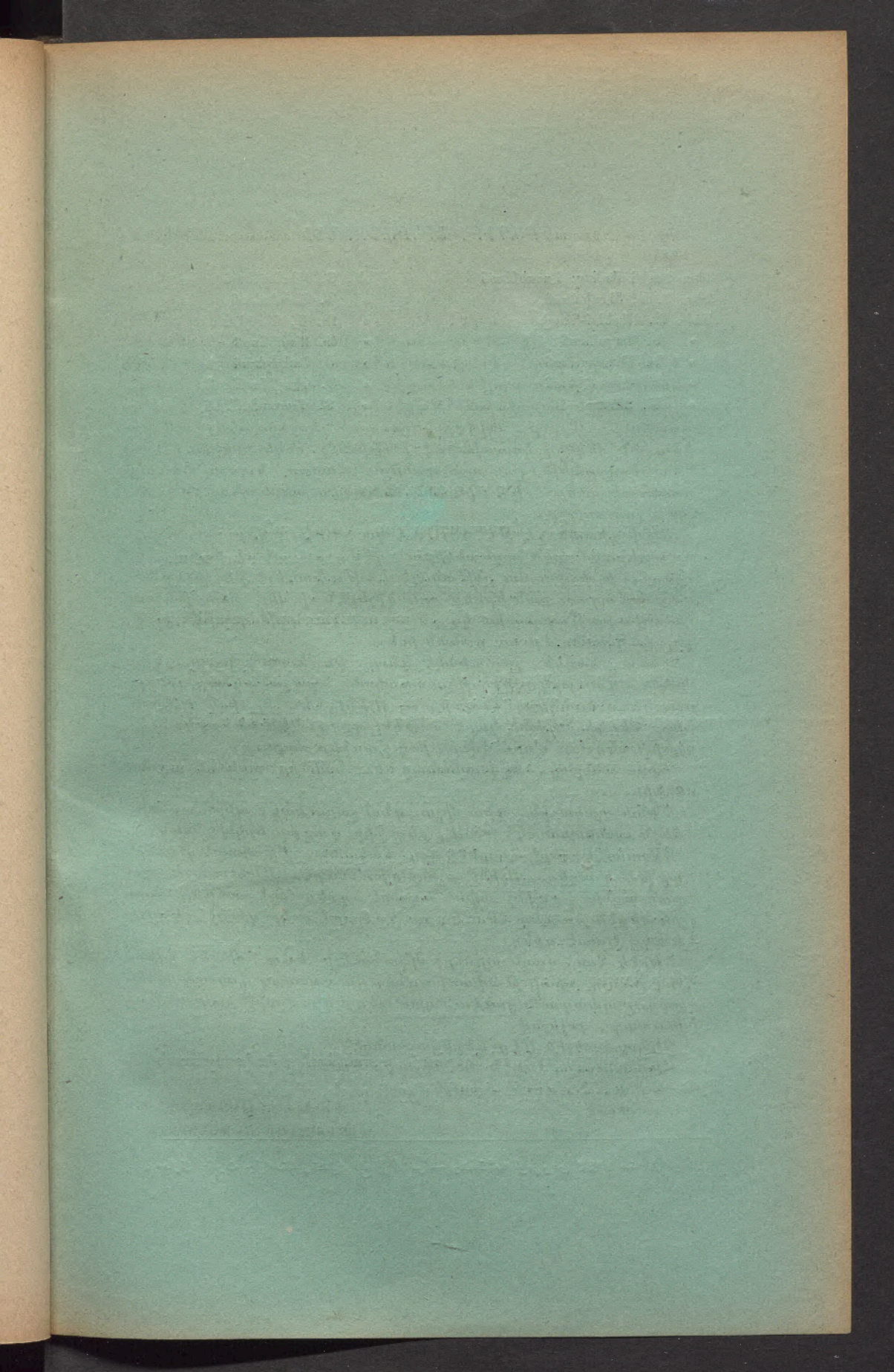
Արիւնուշտ Կայէն մատնիչն էր Պագէն...:

— Գո՛ւթ, գո՛ւթ, գո՛ւթ...:

— Քալէ՛:

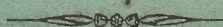
(Ժիւլ քը Մարքոյս)

ԱՂԷՔՍԱՆԴՐ Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԽՄԲԱԳԻՐՔ ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏԻ

Գեր. Խորեն Արքեպ. Լուսինեան	Մեծ. Յ. Թիւրաքեան
Գեր. Հ. Ս. Տերվիշեան	» Ն. Ներսիսեան
Մեծ. Ա. Մերեւիմ-Գուլի	» Ռ. Յ. Պերպերեան
» Գ. Ասլանեան	» Ռ. Ռօպենսօն
» Գ. Մարգարեան	» Ս. Յակոբեան
» Մ. Աղաբեկեան	» Տ. Փետրիմսղեան
» Մ. Չերազ	» Տ. Բարսամանեան

Պ Ա Յ Մ Ա Ն Դ

Ներագունեն կը հրատարակուի ամիսն մի անգամ :

Տարեկան բաժանորդագինն է Կ. Պոլսոյ համար երկու արծաթ մէնիս. գաւառաց համար յիսուն դանեկան արծաթ, օտար երկիրներու համար 12 Ֆրանք, բոլորսարուքեան ծախքն Ռեկերութեանս վրայ լինելով :

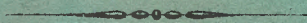
Բաժանորդագրութեան տեղին է Մեծ. Աւետիս Էֆէնտի Եօրսամեանի գրասենեակն, Կ. Պոլիս, կամուրջի գլուխը, Վալիսէ Սուլթան խան, քիւ 6 :

Խմբագրութեանս վերաբերեալ գրութիւնք ուղղելի են առ Հանդիսիս Տնօրէն Յ. Յ. Պարոնեան, Կ. Պոլիս Հալուզլու խան, միջին յարկ, քիւ 4 :

Իւրաքանչիւր բերքի գինն է չորս դանեկան :

Կը վաճառուի հետեւեալ տեղերը՝

Կ. Պոլսոյ Հայ գրավաճառաց խանութները. Պաննէ Բաբու ջրավաճառ. Պօղոս սղայի Բով Էւ Պ. Վրոյրի բոլորաւաճառանոցն ի Ղալաթիա :

 Հանդիսիս Տնօրէնութեան գրասենեակը փոխադրուած է Կ. Պոլիս, Հալուզլու-խան, միջին յարկ, քիւ 4 :